

Joanna Partyka

Curiositas i kobiety

W *Ikonomologii* Cesarego Ripy (1593) pojęcie *Curiositá* zostało przedstawione w następujący sposób:

Niewiasta w stroju czerwono-błękitnym, usianym gęsto wizerunkami uszu i żab. Włosy ma zjeżone sztywno, ręce unosi w górę, głowę wystawia w przód, jest uskrzydłona. Ciekawość to nieumiarkowane pragnienie u tych, którzy starają się wiedzieć więcej, niż powinni. Uszy wskazują, że ciekawski pragnie tylko słyszeć i wiedzieć rzeczy przynoszone przez innych. [...] Żaby, jako istoty wielkookie, są symbolami ciekawości. [...] Ręce ma uniesione i głowę podaną w przód, gdyż ciekawski zawsze bystro i czujnie wypatruje ze wszystkich stron nowinek. Wskazują na to również skrzydła i sterczące sztywno włosy, które oznaczają żywość myśli. Barwy ubioru oznaczają żądzę wiedzy. [Ripa 1998: 21-22]¹

1 Tłumacz użył chyba nieco pochopnie słowa „ciekawski”, podczas gdy w oryginale występuje neutralne określenie *curioso* (pol. „ciekawy”). W ten sposób „ciekawość” w polskiej wersji ma konotacje negatywne.

Ciekawość, wyrażona kobiecą alegorią, to żądza wiedzy, a wiedza, jak pisał Petrarca, krytycznie odnoszący się do uczoności scholastycznej, „dla wielu ludzi jest narzędziem szaleństwa, a prawie dla wszystkich narzędziem pychy” [Petrarca 2004: 20]. Ciekawość intelektualna postrzegana była jako występki przez Senekę, Hezjoda, Plutarcha [1977: 193]², podobnie oceniali ją w swoich pismach Ojcowie Kościoła (m.in. św. Augustyn [2009: 320-323]³ i Tertulian). Krzysztof Pomian, który w roku 1987 książką *Collectionneurs, amateurs et curieux. Paris, Venis: XVIIe – XVIIIe siècle*⁴ zapoczątkował badania nad „ciekawością” dostrzega

[...] wysiłek włożony w tamowanie żądy poznawania, by ją poskromić i zwrócić we właściwym kierunku. W tym celu usiłowano przekonać jednostki, że winny unikać pewnej wiedzy jako zdrożnej, że pewnych pytań nie wolno stawiać, pewnych zainteresowań – okazywać; pewnych sposobów poznawania – używać pod żadnym pretekstem. [Pomian 1996: 80]

Św. Tomasz z Akwinu odróżniał *curiositas* od *studiositas*. *Curiositas*, postrzegana jako wada zachowania, oparta była na niepoohamowanym dążeniu do wiedzy i związana z pychą. *Studiositas* wyrastała z cnoty umiarkowania i wstrzemięźliwości. Pomian,

- 2 Plutarch w *Moraliach*, w rozdziale „O wścibstwie”, pisze: „... wścibstwo jest ciekawością cudzych bied”. Mamy tu zatem jeszcze inne znaczenie pojęcia *curiositas*. Plutarch radzi, by zamiast cudzymi biedami interesować się tym „co się dzieje na niebie, na ziemi, w powietrzu, w morzu”, dociekać, „dlaczego jedne rośliny zawsze zielenią się i kwitną, [...] a inne tracą naraz całe bogactwo i oto pozostają gołe jak żebracy? Dlaczego jedne wydają owoce podługne, inne kanciaste, jeszcze inne okrągłe i kuliste?” [Plutarch 1977: 192-212].
- 3 Św. Augustyn (*Wyznania*, ks. x, 35) mówi o „próżnej, nieuzasadnionej ciekawości, okrytej – niby płaszczem – mianem wiedzy”. Ciekawość jest jego zdaniem „chorobą pożądlivosti”, krytykuje zatem „pęd ludzi do poznawania takich tajemnic natury, które nie dotyczą naszego życia; wiedza ta nie przynosi żadnego pożytku, ludzie chcą ją zdobywać tylko dla niej samej” [2009: 320-323].
- 4 Trudno jest przecenić wkład Pomiana w badania nad zjawiskiem ciekawości w kontekście kultury kolekcjonowania. Alexander Marr napisał o nim: „the greatest champion of the importance of collections for the history of curiosity” [Marr 2006: 12] („najzagorzalszy rzecznik idei doniosłości kolekcji dla historii ciekawości”).

wspominając św. Izydora z Sewilli, autora jednej z pierwszych encyklopedii (*Etymologiarum sive Originum libri xx*), który potępiał ciekawość jako niebezpieczną pychę, dodaje: „Nie wyobrażajmy sobie [...], że autor *Etymologii* łamie własne przykazania; z jego punktu widzenia kierowała nim bowiem nie ciekawość (*curiositas*), lecz dociekliwość (*studiositas*)” [Pomian 1996: 79].

[...] przeciwstawienie ciekawości i dociekliwości [pisze Pomian] pozwoli świętemu Tomaszowi z Akwinu pogodzić Arystotelesowską tezę, iż żądza poznania jest wrodzona człowiekowi, z przekonaniem, że należy ją nadzorować, tamować, ukierunkowywać, ponieważ pozostawiona samej sobie prowadzi do nadużyć. [Pomian 1996: 79]

Ciekawość mogła być zatem dobra lub zła, mogła być cnotą, ale też wadą. Wczesnonowożytni autorzy odróżniali „złą” ciekawość (*mala curiositas*) od „dobrej” (*bona curiositas*). Neil Kenny zauważa, że z początkiem XVII ciekawość zaczęła nabierać znaczenia neutralnego – Thomas Hobbes określił *curiositas* jako „desire, to know why, and how” („pragnienie, by wiedzieć dlaczego i jak”) [Hobbes 1750: 119] – by wreszcie stać się cechą zdecydowanie pozytywną [Kenny 2004: 4].

Curiositas zawsze kojarzono z namiętnością, pasją, co do tego nikt nie miał wątpliwości: proces poznawania wiązał się z emocjami. Jeśli zatem ciekawość jest namiętnością, pojawia się pytanie, czy jest to namiętność niemoralna (zła), czy też moralna (dobra) [Kenny 2004: 42]. Kobiety, jako bliższe naturze, częściej podlegały nieokiełznanej, „złej” ciekawości.

Dobra, zdrowa ciekawość miała praktyczne cele, służyła zdobywaniu nowych umiejętności, zła – stanowiła formę nadmiaru, nieumiarkowanej żądzy i prowadziła do przekraczania granic wyznaczonych przez obowiązujący światopogląd, do odkrywania tajemnic, które zgodnie z dyskursem patrystycznym nie powinny być znane ludziom, ponieważ nie mają wystarczających kompetencji, by je właściwie zrozumieć. Nadmierne pragnienie wiedzy uznawano za niepraktyczne, niebezpieczne, niewskazane i podejrzane, a także prowadzące do grzechu pychy. W pozy-

tywnym ujęciu ciekawość przyczyniała się do rozwoju wiedzy, służącej szczęściu ludzkości, w negatywnym – sprowadzała na ludzi nieszczęścia⁵. Magia i astrologia reprezentowały tę złą stronę. Prowadziła ona do niebezpiecznej dla starych autorytetów reinterpretacji dawnej wiedzy. „The tension between maintaining and reinterpreting old knowledge on the one hand and the liberty to seek out new knowledge on the other was an issue in many controversies”⁶ – zauważa Sari Kivistö [2014: 204-205]. Dyskusje te, osadzone mocno w środowiskach uniwersyteckich, związane były z programami nauczania. Do uniwersyteckiego kontekstu bardziej pasowało pojęcie *studiositas* niż *curiositas*, to pierwsze raczej, a nie to drugie, uznawano za synonim uniwersyteckiej nauki.

I tu powracamy do „kobiecych akcentów” w rozważaniach na temat idei ciekawości w kulturze nowożytnej. Poważne, uniwersyteckie zaspokajanie wiedzy dotyczyło mężczyzn, nie kobiet. Kenny [2006: 23] zauważył, że pojęcie „ciekawość” nabierało innego znaczenia, jeśli stosowano je w odniesieniu do kobiet („Curiosity was used very differently when attributed to men [...] and to women [...]”). Choć w wieku XVII zaczęła ona funkcjonować także jako zaleta osobowości i ludzkiego postępowania, dodatnie jej strony wiązano raczej z zachowaniem mężczyzn. Nadmierne dążenie kobiet do wiedzy – przynależnej mężczyznom – postrzegane było jako naganne, zawsze istniały sfery, którymi nie powinny się one interesować. Kształcono w nich zatem umiejętność powstrzymywania się od chęci zaspokajania ciekawości. Często przywoływano przy tym mityczną Pandorę i biblijną Ewę, których ciekawość i żądza wiedzy doprowadziły do katastrofy.

Mimo to w XVII wieku w Europie na polu nauki działało już sporo kobiet. Francuski filozof i pisarz, członek Akademii Francuskiej, Bernard le Bovier de Fontenelle (1657-1757), autor znanych w całej Europie, również w Polsce, filozoficzno-teologicz-

5 Por. Koh 1, 18-19: „... bo w wielkiej mądrości – wiele utrapienia, a kto przysparza wiedzy – przysparza i cierpień” (cyt. wg Biblii Tysiąclecia).

6 „Napięcie pomiędzy utrzymywaniem i reinterpretacją starej wiedzy z jednej strony a wolnością poszukiwania nowej było przedmiotem wielu debat” – przeł., jeśli nie podano inaczej, J.P.

nych dialogów⁷, wykreował w jednym ze swych dzieł, *Entretiens sur la pluralité des mondes* (1686), postać uczonej Markizy, która, przechadzając się nocą po swoim pałacowym ogrodzie, prowadzi dialog z Filozofem na temat wielości światów. W przystępnej formie wyłożona jest tu teoria heliocentryczna Kopernika i poglądy Kartezjusza. W przedmowie Fontenelle zwraca się do kobiet, sugerując, że treść książki będzie łatwo zrozumiała dla czytelniczek. Interesujące, że już w dwa lata po ukazaniu się pierwszego wydania dzieła, w roku 1688, przetłumaczone zostało ono na język angielski przez kobietę – Aphrę Behn – pod tytułem *A Discovery of New Worlds*. Mężczyźni musieli zacząć uwzględniać fakt, że pojawiły się uczone. Zaczęto nawet specjalnie dla nich konstruować przyrządy do obserwacji rzeczy do tej pory niewidzialnych – mikroskopy. Philip Ball [2012: 250] pisze: „It was for these budding female virtuosi that instrument makers began to prepare exquisite microscopes (more convenient and cheaper than telescopes)”⁸.

W tym kontekście warto przywołać niezwykłą postać Margaret Cavendish, hrabiny Newcastle (1623-1673) [zob. Gilbert, Gubar 1998; Partyka 2015: 1173-1180]. Pisarka, poetka, eseistka, filozofka, autorka erudycyjnych listów i traktatów filozoficznych była jedyną kobietą, która dostąpiła zaszczytu jednorazowego uczestniczenia w eksperymentach Royal Society. „I have made a world of my own”, „I endeavour to be Margaret the First” („Stworzyłam swój własny świat”, „Czynię wysiłki, by zostać Małgorzatą I”) – napisała w jednym ze swoich esejów [Cavendish 2003: 6]⁹. Współcześni jej mężczyźni nazywali ją Mad Madge, a jedna ze współczesnych nam badaczek określiła ją „naukowcem-rewolucjonistką” (*científica revolucionaria*) [Rodríguez 2015]. Lady Margaret była bowiem, erudytką-samoukiem i badaczką o nieco zbyt wyrafinowanych zainteresowaniach jak na wiek XVII i jak na niewiastę. Jej pasją była „filozofia naturalna”, czyli przyrodoznawstwo w szerokim tego słowa znaczeniu. Dzięki arystokratycznemu pochodzeniu,

7 M.in. *Dialogues des morts* (1683) i *Entretiens sur la pluralité des mondes* (1686).

8 „To właśnie dla tych początkujących kobiecych ekspertek producenci urządzeń zaczęli przygotowywać wyrafinowane mikroskopy (wygodniejsze i tańsze od teleskopów)”.

9 Tytuł eseju: *The Description of a New World Called The Blazing World*.

zamożności rodziny i akceptacji męża, Sir Williama, Margaret mogła prowadzić różnego rodzaju eksperymenty oraz obserwacje przy użyciu teleskopu, miała także możliwość uczestniczenia w uczonych debatach na temat materii i ruchu czy istnienia próżni i wielości światów. Osobiście poznała w Paryżu Kartezjusza, Pierre'a Gassendiego, Thomasa Hobbesa, Roberta Boyle'a i Christiaana Huygensa. Napisała czternaście dzieł prozą i wierszem, spośród których za jej życia opublikowano: *Poems, and Fancies* (1653), *Philosophical Fancies* (1653), *Philosophical and Physical Opinions* (1655), *Philosophical Letters* (1664), *Observations Upon Experimental Philosophy* (1666), and *Grounds of Natural Philosophy* (1668). Pisała o „atomach, materii i ruchu, motylach, pchłach, szklach powiększających, odległych światach i nieskończoności” – jak podsumowała treść jej pism Carolyn Merchant [1980: 270]. Angielska Lady, zafascynowana atomami, poświęciła im sporo wierszy w tomiku *Poems, and Fancies*. Oto tytuły niektórych z nich: *A World made by Atomes, Of Aire, The weight of Atomes, All things last, or dissolve, according to the Composure of Atomes, Of Fire and Flame, What Atomes make Vegetables, Minerals, and Animals, Motion directs, while Atomes dance, The Infinites of Matter*. Przypominają one rozdziały siedemnastowiecznych uczonych dzieł encyklopedycznych. Przytoczę pierwszy z wymienionych utworów:

A World made by Atomes

Small Atomes of themselves a World may make,
 As being subtle, and of every shape:
 And as they dance about, fit places finde,
 Such Formes as best agree, make every kinde.
 For when we build a house of Bricke, and Stone,
 We lay them even, every one by one:
 And when we finde a gap that's big, or small,
 We seeke out Stones, to fit that place withall.
 For when not fit, too big, or little be,
 They fall away, and cannot stay we see.
 So Atomes, as they dance, finde places fit,
 They there remaine, lye close, and fast will sticke.

Those that unfit, the rest that rove about,
 Do never leave, untill they thrust them out.
 Thus by their severall Motions, and their Formes,
 As severall work-men serve each others turnes.
 And thus, by chance, may a New World create:
 Or else predestined to worke my Fate.
 [Cavendish 1653]

Filozoficzne teorie Cavendish nie były akceptowane przez większość współczesnych jej uczonych. Przeciwwstawiała się bowiem mechanycyzmowi jako doktrynie filozoficznej, polemizując tak z dualizmem Kartezjusza, jak i materializmem Hobbesa. Sceptycznie podchodziła do nowinek. Pisze Philip Ball:

Margaret Cavendish was highly sceptical that the experimental philosophy could reveal much of significance about the natural world, and she was convinced that the conventional Aristotelian approach of deductive reasoning from prior axioms was a sounder and more reliable route to knowledge. [Ball 2012: 312]¹⁰

W związku z tą niezwykłą kobietą, którą zwano Szaloną, warto przywołać raz jeszcze emblemat Ripy wyobrażający ciekawość – figurę kobiecą ze skrzydłami. Została tak przedstawiona, ponieważ, jak zauważa David R. Castillo, „In the eyes of seventeenth century moralists and conservative social thinkers such as Cesare Ripa [...] curiosity is an essentially feminine passion that threatens the moral and social order”¹¹ [Castillo 2013: 7]. Kobięca ciekawość postrzegana była jako zagrożenie, choć także dzięki niej, a nie tylko dzięki męskiej badawczej dociekliwości, w XVII wieku nastąpił tak gwał-

10 „Margaret Cavendish wątpiła, by filozofia eksperymentalna mogła ujawnić coś istotnego o świecie natury; była przekonana, że konwencjonalne arystotelesowskie rozumowanie dedukcyjne na podstawie ustalonych wcześniej prawd jest rozsądniejszą i bardziej niezawodną drogą do poznania”.

11 „W oczach siedemnastowiecznych moralistów i konserwatywnych myślicieli społecznych, takich jak Cesare Ripa [...], ciekawość jest w istocie kobiecą namiętnością, która zagraża moralnemu i społecznemu porządkowi”.

towny rozwój różnych gałęzi wiedzy. Margaret Cavendish wydaje się tego doskonałym przykładem [por. Reeves 2011].

Interesującą postacią kobiecą, którą można zaliczyć do grona „encyklopedystów” jest Moderata Fonte (1555-1592). Jej dzieło o pięknym tytule *Il Merito delle donne scritto da Moderata Fonte in due giornate* (Venetia 1666) ma formę traktatu dialogowego, *Querelle des Femmes*. Siedem kobiet spotyka się w ogrodzie i konwersuje na temat zalet swojej płci i wad mężczyzn. W drugim dniu spotkania debata przeradza się w wykład i czytelnikowi serwuje się zwięzłą encyklopedię wiedzy z zakresu zoologii, botaniki, mineralogii, geografii, astrologii, sztuk plastycznych, muzyki, medycyny i ziołolecznictwa. Autorka daje przy tym dowód dobrej znajomości dzieł Hipokratesa i Galena, medycyna najwyraźniej była jej pasją [por. Lesage 1993: 169]. Meredith K. Ray [2015: 12] pisze: „Fonte [...] places science at the service of her pro-woman argument, using it to bolster her claims for women’s innate capacities and rights to equal status with men”¹²).

Suzanne Magnanini przekonuje, że druga część *Il Merito delle donne* to rodzaj sylwy: „Fonte’s dialog and contemporary selvas by men shows that her text clearly belongs to a subgenres that I term the quasi-selva”¹³ [Magnanini 2003]. Autorka podkreśla przy tym, że jest to sylwa „zmodernizowana” („... she puts the selva to new use”) i że dostarcza czytelniczkom wiedzy na wiele różnych tematów:

[...] in the second day of *Il merito* the genre sheds its role as an amusing compendium and becomes a tool for the educational empowerment of those readers denied access to a broad humanist education. [Magnanini 2003: 279]¹⁴

12 „Nauka służy Fonte jako argument prokobięcy, używa jej, by wzmocnić twierdzenie o wrodzonych zdolnościach kobiet i ich prawie do traktowania równego z mężczyznami”.

13 „Dialog Fonte i współczesne mu sylwy pisane przez mężczyzn pokazują, że jej tekst zdecydowanie przynależy do podgatunku, które określam mianem quasi-sylwy”.

14 „W drugim dniu *Il Merito* zmienia się gatunek literacki utworu i z kompendium służącego rozrywce staje się on narzędziem wsparcia edukacyjnego dla tych czytelników, którym odmówiono dostępu do szerokiej edukacji humanistycznej”.

Należy tu jednak podkreślić, że forma dzieła Fonte nie jest encyklopedyczna, to dialog, kobieca dyskusja, która nie ma systematycznego charakteru i nie została zorganizowana w sposób typowy dla nowożytnej encyklopedii. Encyklopedyczna pozostaje natomiast treść. Z drugiej jednak strony Magnanini zauważa, że kobiety najchętniej roztrząsają kwestie cudowne i zaskakujące, co w rezultacie bardziej zbliża dzieło Fonte do sylwy niż do nowożytnej encyklopedii [Magnanini 2003: 285]. Niemniej jednak mamy tu do czynienia z napisanym przez kobietę tekstem, który w czasach Fonte miał służyć celom edukacyjnym, popularyzacji wiedzy wśród kobiet.

Kobiety były także autorkami „ksiąg sekretów”. Isabella Cortese wydała w Wenecji w roku 1561 dziełko z zakresu alchemii, medycyny i kosmetyki oraz sztuki kulinarnej zatytułowane *I Secreti de la Signora Isabella Cortese ne' quali si contengono cose minerali, medicinali, artificiose, e alchimiche, e molte de l'arte profumatoria, apparententi a ogni gran Signora* [Ray 2015: 46-72]¹⁵. Książka cieszyła się dużą popularnością, w XVI wieku przełożono ją na język niemiecki, figuruje we wszystkich bibliografiach dokumentujących „księgi sekretów” [por. Ferguson 1954: 179]. Poradnik, składający się z trzech części w pierwszym, czterech w kolejnych wydaniach (do r. 1677 książka miała piętnaście edycji) liczy w wersji pełnej ponad trzysta stron. Cortese wymieniona została przez Cristóbal Figueró [2006 (1615): 286], a przed nim przez Tomaso Garzoniego [1585], wśród wielu innych specjalistów w zakresie sekretów natury¹⁶. Autorzy współczesnego wydania dzieła Figuerói

15 Warto w tym miejscu zasygnalizować, że w XVII wieku pojawia się już więcej kobiet-autorek ksiąg wyjawiających sekrety prowadzenia domu, ale też radzących innym kobietom, jak zapęłnić z pożytkiem czas wolny. Taki charakter ma dziełko Hannah Woolley *The accomplish'd Lady's delight in preserving, physick, beautifying and cookery: Containing, I. The art of preserving, and candying fruits, and the making of all sorts of Conserves, Syrups, and Jellies, II. The physical cabinet or excellent receipts in Physick and Chirurgery; together with some rare beautifying waters [...]; and also some new and excellent secrets and experiments in the Art of Angling, III. The compleat cooks guide or directions for dressing, all sorts of flesh, fowl, and fish, both in English and French mode [...]* (London 1677). Zwróćmy uwagę na występowanie w tytule „słów-kluczy”: upiększające wody są *rzadkie (rare)*, a kobiety interesujące się wędkowaniem otrzymają garść *sekreto*w z zakresu tej sztuki.

16 Inni „profesorowie od sekretów” to: Pliniusz, Albert Wielki, Roger Bacon, Girolamo Cardano, Giambattista Della Porta, Alessio Piemontese, Cornelius

w przypisie informują, że autorka *I secreti* jest osobą bliżej nieznaną, ale też sugerują, że to postać fikcyjna [Figueroa 2006: 286, przypis 17]. Nazwisko Cortese może być w istocie anagramem słowa *secreto* [por. Lesage 1993].

Do siedemnastowiecznych ksiąg sekretów należą także zbiory przepisów kulinarno-medycznych. Dziś często nie zdajemy sobie sprawy, jak blisko wiedza o żywieniu związana była z chemią, alchemią, jatrochemią czy matematyką, jak dalece korzystała z obowiązującej wówczas teorii humoralnej. Autorkami takich ksiąg bywały kobiety. Jako przykład niech posłużą dwa dzieła, z dużym prawdopodobieństwem napisane kobiecą ręką: w 1653 roku Elizabeth Talbot Grey, hrabina Kent (1581-1651), opublikowała *A Choice manual of rare and select secrets in physick and chirurgery*, dwa lata później ukazało się kolejne dzieło przypisywane kobiecie: *Natura exenterata: or nature unbowelled [...] wherein are contained her choicest secrets digested into receipts* Alethei Talbot Howard, hrabiny Arundel [zob. Travitsky, Prescott 2008]. Wydaje się, że pomniejszanie roli takich publikacji w kształtowaniu się nowożytnej wiedzy byłoby błędem, tym bardziej, że publikowano je w dużych nakładach. Tak też sądzą współcześni wydawcy tych ksiąg. „Seventeenth-century English recipe collections stands as an unacknowledged companion to the experimental texts of the New Science”¹⁷ [Travitsky, Prescott 2008: IX], pisze Elizabeth Spiller. W XVII wieku zaczęto dostrzegać i podkreślać związek pomiędzy przygotowywaniem posiłków i leków a eksperymentem jako metodą naukową. Do ksiąg kucharskich zaliczono także anonimowy poradnik zatytułowany *A queens delight, or, The art of preserving, conserving, and candying: as also, a right knowledge of making perfumes, and distilling the most excellent waters* (London 1668). W 1653 r. opublikowano książkę Talbot Grey, hrabiny Kent, *A True Gentlewoman's Delight*, zawierającą przepisy kulinarne. Grey jest także autorką wspomnianego już poradnika *A Choice*

Agrippa, Girolamo Ruscelli, Leonardo Fioravanti, Antoine Mizaud, Levinio Lemnio, Johan Jacob Wecker oraz Paracelsus.

17 „Siedemnastowieczne angielskie zbiory przepisów jawią się jako niedocenione dopełnienie eksperymentalnych tekstów New Science”.

manual of rare and select secrets in physick and chirurgery. Ta druga książka, składająca się głównie z porad medycznych, określona została przez nią samą jako „bogaty gabinet wiedzy” („rich Cabinet of knowledge”) [Grey 1653b].

W XVII wieku było już sporo autorek piszących poradniki dla kobiet. Poza wcześniej wymienionymi można wspomnieć także Mary Tillinghast czy Mary Holden, autorkę przepowiedni astrologicznych. Te kobiece dziełka należałoby potraktować jako *reference books* przeznaczone dla konkretnego i wymagającego czytelnika. Wspomniana wyżej Margaret Cavendish, Lady Newcastle, miała jednak inne ambicje: chciała, żeby jej prace z modnej filozofii naturalnej wciągnięto na listę lektur uniwersyteckich. Jednak te marzenia nie spełniły się. Jej – dziwne jak na kobietę – zainteresowania traktowano raczej jak nieszkodliwą, przynoszącą niewiele pożytku *curiositas* niż jako *studiositas*...

W czasie, gdy w takich krajach, jak Italia, Francja czy Anglia kobiety podejmowały już próby czynnego uczestniczenia w życiu naukowym, przelewały swoje zainteresowania na papier, otwarcie prezentowały ciekawość bardziej wyrafinowaną niż ta, której efektem było jedynie „odkrywanie sekretów” życia codziennego, w Rzeczypospolitej postawa taka spotykała się jeśli nie z krytyką, to z brakiem akceptacji i niezrozumieniem. Jezuicki kaznodzieja, Aleksander Lorenkowic, w jednym z kazań poucza, że prawdziwie mądra kobieta zajmuje się domem, a nie „łacina, językami, filozofskimi dyskursami, naukami głębokimi, bo taka mądrość płci tej mniej potrzebna a czasem i szkodliwa” [Lorenkowic 1671: 147]. Sebastian Petrycy z Pilzna (1554-1626), uczony medyk i filozof, tłumacz Arystotelesa, twierdzi, że nauka to „zabawa męska”, kobietom zostawia zajęcia domowe [Petrycy z Pilzna 1965: 306]. Autorzy traktatów pedagogicznych czy dzieł o charakterze religijnym wciąż podkreślali różnice intelektualne między kobietą i mężczyzną. W ariańskim modlitewniku Jana Stoińskiego *Modlitwy nabożne* z 1633 r., przeznaczonym dla kobiet, czytamy: „nie dałeś bowiem [Panie Boże] płci białogłowskiej tak gruntownego rozsądku jako pospolicie męskiej płci” [za: Dürr-Durski 1948: 133]. Jan Amos Komeński uznał, że kobiecą ciekawość należy raczej okiełznać niż rozbudzać, dostrzegając najwyraźniej niebezpieczeń-

stwo, jakie może wyniknąć z aktywności kobiet na polu nauki. Pisze w *Wielkiej dydaktyce*:

My nie doradzamy kształcenia kobiet, by w nich rozbudzać ciekawość, lecz aby je uszlachetnić i uszczęśliwić. W tym więc przede wszystkim należy je kształcić, co powinny wiedzieć i móc zastosować zarówno dla godnego zawiadywania gospodarstwem, jak i dla zdrowia własnego oraz męża, dzieci i rodziny. [Komeński 1956: 75]

Andrzej Maksymilian Fredro dopuszczał, by kobiety zapoznawały się z podstawami astronomii. Zapewne dlatego, że dziedzinę tę tradycyjnie łączono z astrologią i medycyną, można ją było zatem praktycznie zastosować w gospodarstwie domowym (wystarczy przyrzeć się popularnym siedemnastowiecznym kalendarzom) [por. Barycz 1948: 49-51]. Elżbieta Koopman (1647-1693), żona Jana Heweliusza, prowadziła wraz z nim obserwacje nieba, a po jego śmierci dokończyła i wydała napisane wspólnie z nim dzieło *Prodromus astronomiae* (1690). Uczoną astronomką była „śląska Pallas” Maria Cunitz (1610-1664). W *Biographical Encyclopedia of Astronomers* określono ją jedną z pierwszych nowożytnych *femmes de science* [Trimble 2007: 263]. Cunitia znana jest przede wszystkim jako autorka obszernego łacińskiego dzieła *Urania propitia*, wydanego własnym sumptem i w małym nakładzie w Oleśnicy w 1650 r. „Protektorkom, entuzjastkom i adeptkom astronomii”, między innymi Marii Cunitii i Elżbiecie Koopman, poświęciła obszerny rozdział książki o sawantkach w Polsce XVII wieku Karolina Targosz [1997: 392-460]. Warto jednak podkreślić, że środowisko „uczonych” kobiet w Polsce, w porównaniu z krajami Europy zachodniej i południowej, było niewielkie...

Wyjątkowo długo pokutowało przeświadczenie o tym, że kobieca uczość, nawet ta ograniczona do podstawowych wiadomości o świecie, wykraczających jednak poza wiedzę przydatną na co dzień przy wykonywaniu obowiązków domowych, jest niestosowna, a leżąca u jej podstaw ciekawość – niebezpieczna. Jeszcze w 1855 roku Walery Wielogłowski pisał:

Że jednak naukomanija u niewiast panuje w tym wieku epidemicznie, przeto znajduję korzystnym ostrzec o tej zarazie szanowne matki, a zaręczyć je, iż my mężczyźni stokroć więcej zachwycamy się tkliwością niewiasty, jak bogactwem jej nauki. [Wielogłowski 1855: 21]

Widziałem i znałem niewiasty uczone a razem przesycone literacką strawą, a z żalem wyznać muszę, iż nie dostrzegłem w nich ani rozumu, ani rozsądku. Owszem, jakby na upokorzenie i za karę, rozum praktyczny odbiega od niewiasty uczonej i zostawia ją jak owego łakomca umierającego z głodu pomimo zbieranych skarbów. Ileż to nieszczęść w rodzinach płynie z owej fałszywej uczoności kobiet! [Wielogłowski 1855: 23]

I jeszcze jedno zdanie z owego traktaciku o niewieście, które niech służy tu za podsumowanie, a zarazem dowód „długiego trwania” pewnych wyobrażeń: „...ciekawość wedle przysłowia polskiego, jest pierwszym stopniem do piekła, tak też niewiasta chrześcijańska miarkować się w niej powinna” [Wielogłowski 1855: 32].

Bibliografia:

- Augustyn (2009), *Wyznania*, przeł. Zygmunt Kubiak, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Ball Philip (2012), *Curiosity: How Science Became Interested in Everything*, Vintage Books, London [Wielka Brytania].
- Barycz Henryk (1948), *A.M. Fredro wobec zagadnień wychowawczych*, PAU, Kraków.
- Castillo David R. (2013), *Baroque Horrors: Roots of the Fantastic in the Age of Curiosities*, University of Michigan Press, Ann Harbor [Stany Zjednoczone].
- Cavendish Margaret (2003), *Political Writings*, ed. Susan James, Cambridge University Press, Cambridge [Wielka Brytania].
- Cavendish, Margaret [1653], *The Atomic Poems of Margaret (Lucas) Cavendish, Duchess of Newcastle, from her "Poems", and "Fancies"*, [online] Emory Women Writers ResourceProject, [dostęp: 18 kwietnia 2017] http://womenwriters.digitalscholarship.emory.edu/content.php?level=div&id=atomic_011&document=atomic.

- Dürr-Durski Jan (1948), *Arianie polscy w świetle własnej poezji. Zarys ideologii i wybór wierszy*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa.
- Ferguson John (1954), *Bibliotheca Chemica*, Academic and Bibliographical Publication, vol. I, London [Wielka Brytania].
- Garzoni Tomasso (1585), *La piazza universale di tutte le professioni del mondo*, Giovanni Battista Somasco, Venezia.
- Gilbert Sandra M., Gubar Susan (1998), *La loca del desván: la escritora y la imaginación literaria del siglo XIX*, Cátedra, Valencia [Hiszpania].
- Grey Elizabeth (1653a), *A True Gentlewoman's Delight Wherein is contained all manner of cookery: together with preserving, conserving, drying and candying. Very necessary for all ladies and gentlewomen*, W.I. Gent., London.
- Grey Elizabeth (1653b), *A Choice manual, or rare and select secrets in physick and chirurgery* [online], W.I. Gent., London [dostęp: 18 kwietnia 2017] <http://name.umdl.umich.edu/A47264.0001.001>.
- Hobbes Thomas (1750), *The Moral and Political Works of Thomas Hobbes of Malmesbury*, London.
- Kenny Neil (2004), *The Uses of Curiosity in Early Modern France and Germany*, Oxford University Press, Oxford [Wielka Brytania].
- Kenny Neil (2006), *The metaphorical collecting of curiosities in early modern France and Germany*, w: *Curiosity and Wonder from Renaissance to the Enlightenment*, ed. Robert John Weston Evans, Alexander Marr, Ashgate Publishing, Oxford [Wielka Brytania].
- Kivistö Sari (2014), *Curiosity and Novelties*, w: *teżże, The Vices of Learning: Morality and Knowledge at Early Modern Universities*, Brill, Leiden [Holandia].
- Komeński Jan Amos (1956), *Wielka dydaktyka, wstęp i kom.* Bogdan Suchodolski, Ossolineum, Wrocław.
- Lesage Claire (1993), *La littérature des 'secrets' et I secreti di Isabella Cortese*, „Chroniques italiennes” 36, s. 145-178.
- Lorenzowicz Aleksander (1671), *Kazania na niedziele całego roku, cz. III*, W Drukarni Kolegium Kaliskiego Soc. Jesu, Kalisz.
- Magnanini Suzanne (2003), *Una selva luminosa: The Second Day the Moderata Fonte's „Il merito delle donne”*, „Modern Philology”, vol. 101, No. 2, s. 278-296.
- Marr Alexander (2006), *Introduction*, w: *Curiosity and Wonder from Renaissance to the Enlightenment*, ed. Robert John Weston Evans, Alexander Marr, Ashgate Publishing, Oxford [Wielka Brytania].

- Merchant Carolyn (1980), *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*, Harper Collins, New York [Stany Zjednoczone].
- Partyka Joanna (2015), *Mad Madge „dos veces loca”: una científica revolucionaria del siglo XVII*, w: *Locas: escritoras y personajes femeninos cuestionando las normas*, ed. Milagro Martin Clavijo, Arcibel Editores, Sevilla [Hiszpania], s. 1173-1180 (e-book).
- Petrarca Francesco (2004), *O niewiedzy własnej i innych*, przeł. Włodzimierz Olszaniec, w: tegoż: *O niewiedzy własnej i innych. Listy wybrane*, wyd. Włodzimierz Olszaniec i Albert Gorzkowski, słowo/obraz terytoria, Gdańsk.
- Petrycy z Pilzna Sebastian (1965), *Jako rządzić mają rodzice córki swe, za: Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, t. 1, wyb. i oprac. Stefan Wołoszyn, PWN, Warszawa.
- Plutarch (1977), *Moralia (Wybór)*, przeł. Zofia Abramowiczówna, PWN, Warszawa.
- Pomian Krzysztof (1996), *Zbieracze i osobliwości. Paryż-Wenecja XVI-XVIII wiek*, przeł. Aleksander Pieńkos, PIW, Warszawa.
- Ray Meredith K. (2015), *Daughters of Alchemy. Women and Scientific Culture in Early Modern Italy*, Harvard University Press, Cambridge [Stany Zjednoczone].
- Reeves Margaret (2011), *Writing to Posterity: Margaret Cavendish's „A True Relation of my Birth, Breeding and Life” (1656) as an „autobiographical relazione”*, „Renaissance and Reformation / Renaissance et Réforme”, Vol. 34, No. 1/2, s. 183-206.
- Ripa Cesare (1998), *Ikonologia*, przeł. Ireneusz Kania, TAIWPN UNIVERSITAS, Kraków.
- Rodríguez Patricia (2015), *Margaret Cavendish: la científica revolucionaria* [online, dostęp 10 grudnia 2015], <http://principia.io/2015/03/13/la-cientifica-revolucionaria>.
- Suárez de Figueroa Cristóbal (2006), *Plaza Universal de todas ciencias y artes [1615]*, ed. Mauricio Jalón, T.I, Junta de Castilla y León, Valladolid [Hiszpania].
- Targosz Karolina (1997), *Sawantki w Polsce XVII w. Aspiracje intelektualne kobiet ze środowisk dworskich*, Komitet Historii Nauki i Techniki PAN, Warszawa.
- Trimble Virginia i in. (2007), *Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Springer, New York [Stany Zjednoczone].
- Travitsky Betty, Lake Prescott Anne (2008), *Seventeenth-century English Recipe Books: Cooking, Physic and Chirurgery in the Works of*

Elizabeth Talbot Grey and Aletheia Talbot Howard, Ashgate, London [Wielka Brytania].

Wielogłowski Walery (1855), *Niewiasta*, W Księgarni i Wydawnictwie Dzieł Katolickich, Kraków.

Joanna Partyka

Curiosity and women

Since ancient times, curiosity (*curiositas*) was perceived as a misdeed, negative passion resulting from an irrepressible drive in the pursuit of knowledge and associated with conceit. However, its positive aspect did not go unnoticed. This was associated with moderate inquisitiveness, which did not exceed the limits of cognition, and was determined by the existing worldview (*curiositas versus studiositas*). There existed a conviction that women, being closer to nature and unable to control their emotions, were more likely to succumb to undesirable curiosity; the mythical Pandora and biblical Eve being cited as examples to further underscore the point. Hence, they were taught the ability to refrain from wanting to satisfy their curiosity. In spite of this, 17th century Europe witnessed the emergence of women, many of whom were authors of scholarly essays and dissertations, works of encyclopedic nature, of textbooks and manuals on natural philosophy, “books of secrets”, of women’s writing, and of poems describing the universe. In the Republic of Poland, though, this type of creative activity was, for quite some time, met with utter incomprehension or no acceptance, if not outright criticism.

Keywords: *curiositas*, knowledge, the educated woman, woman author

Joanna Partyka – dr hab. Jest historykiem literatury i antropologiem, profesorem nadzwyczajnym w Instytucie Badań Literackich PAN. Zajmuje się historią literatury i kultury dawnej, polskiej i iberyjskiej; szczególną uwagę poświęca tekstom paraliterackim, takim jak encyklopedie, traktaty moralne i pedagogiczne, przewodniki dla spowiedników, *silvae rerum*. Bada m. in. aspekty retoryczne tego typu piśmiennictwa. Jednym z głównych nurtów jej zainteresowań jest dawne piśmiennictwo kobiece. Jest autorką dwóch monografii: *Rękopisy dworu szlacheckiego doby staropolskiej* (Warszawa 1995) i *Żona wyćwiczona. Kobieta pisząca w kulturze XVI i XVII wieku* (Warszawa 2004) oraz ponad siedemdziesięciu artykułów w języku polskim, angielskim i hiszpańskim, z których najważniejsze i najnowsze to: „*Nihil novi sub sole?*” *Dwa*

działa o wychowaniu kobiet (1524 i 1952) „Nauka”, 2017, nr 1; *Rhetoric of (and in) the Early Modern Encyclopaedia*, red. M. Załęska, U. Okulska, w: *Rhetoric, Discourse and Knowledge*, Frankfurt am Main etc., 2016; *Rzeczpospolita uczonych Erazma z Rotterdamu i República literaria Diego de Saavedry Fajardo: utopia i antyutopia?*, „Teksty Drugie”, 2015, z. 1; *Overpassing State and Cultural Borders: A Polish Female Doctor in 18th – Centure Constantinople* w: *Women Telling Nations*, red. A. Sanz, F. Scott, S. van Dijk, Amsterdam-New York 2014; *“Illuminatrix plurimorum per exempla lucidissima vitae suae” : El conocimiento de la vida y la obra de Sor María de Ágreda Mística Ciudad de Dios en los conventos femeninos polacos* w: *Letras en la celda. Cultura escrita de los conventos femeninos en la España moderna*, red. N. Baranda Leturio, M.C. Marín Pina Madrid/Frankfurt am Main 2014. E-mail: joanna.partyka@ibl.waw.pl.